

ISMA
ANNO 1994

**Rehabilitation Institution
of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi
State Institute”**

**ISMA University
of Applied Sciences**

**RESILIENCE:
THE MAIN CHALLENGES
AND DEVELOPMENT OF RESILIENCE
COMPETENCIES IN THE EDUCATIONAL
PARADIGM**

Scientific monograph

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING**

2023

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 8 dated 29.08.2023*

REVIEWERS:

Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, President of ISMA University of Applied Sciences;

Tripak Marian Mykolaiovych – PhD in Economics, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Rector of ERIoHE “Kamianets-Podilskyi State Institute”;

Palyiulko Oksana Mykhailivna – PhD in History, Acting Head of the Department of Social Work, Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska, ERIoHE “Kamianets-Podilskyi State Institute”;

Fedorchuk Viktor Mykolaiovych – PhD in Psychology, Associate Professor, Professor at the Department of Social Work, Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska, ERIoHE “Kamianets-Podilskyi State Institute”;

Voloshchuk Maryna Borysivna – Lecturer at the Department of Social Work, Psychology and Sociocultural Activity named after T. Sosnovska, ERIoHE “Kamianets-Podilskyi State Institute”.

Resilience: the main challenges and development of resilience competencies in the educational paradigm : Scientific monograph.
Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. 148 p.

© Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
“Kamianets-Podilskyi State Institute”, 2023

ISBN 978-9934-26-336-1

© ISMA University
of Applied Sciences, 2023

CONTENTS

SECTION 1. THE ROLE OF TEACHERS AND PARENTS IN THE DEVELOPMENT OF THE EMOTIONAL AND REGULATORY RESILIENCE RESOURCES IN PRIMARY SCHOOLCHILDREN IN THE CONDITIONS OF WAR (Handzilevska H. B., Ratinska O. M., Škorvagová E.)	1
1. Peculiarities of the emotional and regulatory resilience resources in primary schoolchildren: an empirical research	6
2. The role of teachers and parents in the development of the emotional intelligence of primary schoolchildren.....	9
3. Psychodramatic and cognitive-behavioural practices in the dimension of the resilience resources development in primary schoolchildren.....	13
SECTION 2. PROFESSIONALLY ORIENTED ENGLISH LANGUAGE TRAINING FOR FUTURE PRESCHOOL EDUCATION SPECIALISTS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF THE PROTECTIVE FUNCTION IN PRESCHOOLERS (Yemelianova D. V.)	22
1. Theoretical principles of teaching English to future preschool education specialists in the context of the formation of the protective function in preschoolers	23
2. Experimental and research work on teaching English to future preschool education specialists in the context of the formation of the protective function in preschoolers	28
SECTION 3. MODERN DETERMINANTS OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AND RESILIENT SKILLS FORMATION IN THE PROCESS OF LEARNING AND TEACHING (Zhyliak N. V., Voloshchuk M. B., Toporivska Ya. V.)	36
1. Psychological determinants of the studying and formation of resilient skills of personality in the process of learning and teaching and in conditions of crisis in the society	38
2. Peculiarities of psychological skills stress resistance formation of personality in the difficult time.....	44
SECTION 4. RESILIENCE: THE ESSENCE, VARIETIES, MODERN CHALLENGES, FACTORS AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF COMPETENCIES FOR THE FORMATION OF RESILIENCE IN THE EDUCATIONAL PARADIGM (Poliukhovych P. O., Boietska-Ponomarenko B. T.)	53
1. Resilience and its place in the educational process	54
2. Implementation of resilience in the educational process in the context of teaching the history of the Turkish language	58

SECTION 5. FEAR AND UNCERTAINTY OF THE CHILD AS PSYCHOLOGICAL FACTORS OF DYSCALCULIA (Svyrydenko H. V.)	65
1. Fear and uncertainty are the main causes of dyscalculia	66
2. Model of psychological and pedagogical work on the prevention and correction of children's fears and insecurities in students with dyscalculia	70
SECTION 6. CONTEMPORARY PROBLEMS OF RESILIENCE IN EDUCATION IN UKRAINE (Skrypnyk A. Ju., Kucherov H. H.).....	79
1. Theoretical and practical background of investigation of resilience in the Ukrainian system of education in the 21st century	80
2. Main forms and manifestation of students' resilience	86
SECTION 7. INCLUSIVE EDUCATION AND THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL WELFARE OF YOUTH WITH DISABILITIES DEVELOPMENT AS A PRIORITY IN THE ACTIVITY ORGANIZATION OF HEI IN THE PERIOD OF RECOVERY OF UKRAINE (Tripak M. M., Palyliulko O. M., Peshchaniuk N. O.)	97
1. Socio-psychological welfare of youth with disabilities in the context of international inclusive institutions experience	97
2. Inclusive educational system development to create modern barrier-free environment for the learning and professional growth of youth	102
SECTION 8. RESILIENCE OF PERSONALITY IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW (Fedorchuk V. M., Komarnitska L. M., Storozhuk N. R.).....	112
1. The essence of the concept of resilience and the relevance of resilience skills formation in the activity of psychologists and social workers	113
2. Kinds, types of resilience and ways to develop resilience skills	118
SECTION 9. GENERAL APPROACHES TO PROVIDING PSYCHOLOGICAL ASSISTANCE AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT TO PARTICIPANTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS DURING AND AFTER THE WAR (Chemodurova Yu. M.)	127
1. International experience of psychosocial support of educational process participants during emergencies, including military conflicts	128
2. Organization of psychological assistance and psychosocial support in educational institutions of Ukraine	133

СТРАХ ТА НЕВПЕВНЕНІСТЬ ДИТИНИ ЯК ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ДИСКАЛЬКУЛІЇ

Свириденко Г. В.

ВСТУП

Пріоритетне завдання Нової української школи – всебічний, гармонійний розвиток і виховання громадянина України на засадах гуманістичної спрямованості та особистісно орієнтованої моделі навчання, вивчення та встановлення індивідуальних рис і потенційних можливостей кожної особистості, створення оптимальних умов для її самовдосконалення та самореалізації. Тому професійна діяльність вчителя початкової школи полягає не лише в передачі знань, формуванні вмій і навичок, а ґрунтується на засадах гуманної педагогіки, яка дає змогу шляхом вивчення особистості учня забезпечити оптимальні умови для навчання і виховання, врахування індивідуальних потреб, турботу про психічне і фізичне здоров'я вихованців. У контексті цього особливої **актуальності** набуває проблема пошуку дієвого інструментарію для подолання дитячих страхів та невпевненості як психологічних факторів дискалькулії. Проблема подолання страхів та невпевненості у дітей з дискалькулією спеціально не розроблялась у корекційній педагогіці. Однак питання корекції і профілактики дискалькулії давно цікавило вчених (Рисіна Н. М., Кондратьєва С. Ю. та ін.).

Про необхідність формування обчислювальних умінь і навичок зазначено в роботах М. Козак, М. Богдановича, М. Бантової, О. Корчевської, С. Скворцової та ін.

Проблему вікових особливостей пізнавальних процесів учнів початкових класів, їх урахування і розвиток на уроках математики в своїх дослідженнях розглядали такі автори – С. Скворцова, О. Яковлева, Н. Тализіна та інші. Разом із тим дослідженню проблеми подолання страхів і невпевненості в учнів з дискалькулією приділяється, на наш погляд, не досить уваги.

У своєму дослідженні **ми виходимо з таких міркувань**: щоб подолати страх і невпевненість в учнів з дискалькулією, слід створити емоційно сприятливе освітнє середовище з гуманними відносинами та використанням системи завдань, що забезпечує досягнення успіху кожною дитиною (з урахуванням особливостей розвитку). Почуття успіху відіграє ключову роль у психічному розвитку дитини, оскільки

воно безпосередньо пов'язане з його природною активністю як основою породження усіх майбутніх видів діяльності й життєдіяльності в цілому.

Згідно з **гіпотезою** дослідження, на формування математичних інтересів дітей впливають такі нейрофізіологічні особливості сучасних учнів: синдром розсіяної уваги, погіршення аналітико-синтетичного мислення, порушення процесу аналізу явищ, нездатність осмислювати інформацію. Отже, забезпечивши у педагогічному процесі умови роботи, цілеспрямовані на корекцію зазначених недоліків гностичної та емоційно-вольової сфери дітей, зокрема, застосуванню на уроках математики та в позакласній роботі комплексної взаємодії чинників (емоційно сприятливе навчальне середовище, гуманізація навчального процесу, урахування особливостей розвитку сучасних дітей у навчальному процесі), можна суттєво позитивно вплинути на проблему подолання страхів і невпевненості дітей з дискалькулією.

1. Страх та невпевненість – як основні причини дискалькулії

Як відомо, найважливішою частиною освітнього фундаменту є математична складова. Навчитися швидко й правильно виконувати обчислення дуже важливо для молодших школярів. Сформованість обчислювальних навичок впливає на подальший процес вивчення математики не тільки в початковій школі, але й у майбутньому.

В Новому Державному стандарті початкової освіти зазначено, що «метою математичної освітньої галузі є формування математичної та інших ключових компетентностей; розвиток мислення; здатності розпізнавати і моделювати процеси та ситуації з повсякденного життя, які можна розв'язувати з застосуванням математичних методів, а також здатності зробити усвідомлений вибір»¹.

Сьогодні до початкової школи приходять навчатися діти цифрового покоління. Серед них є багато ерудованих, всебічно розвинених учнів. Але поряд з тим, науковці фіксують ряд нових особливостей дітей цифрового покоління, як погіршення уваги; синдром розсіяної уваги (вони погано помічають деталі, «не бачать» елементів розповіді, загадки, математичної задачі); кліпове (або net-) мислення; звичка використовувати гіпертекст, у якому думки не утворюють послідовні структури, а зв'язані асоціативно; погіршення аналітико-синтетичного мислення; порушення процесу аналізу явищ; нездатність осмислювати інформацію, розрізняти навіть протилежні твердження; втрата здатності до сприймання об'ємних текстів.

¹ Державний стандарт початкової освіти в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР плюс», 2018. 240 с.

Вчителі початкових класів спостерігають тенденцію до збільшення кількості учнів початкової школи з розладами, що включають в себе специфічні порушення навичок лічби, основних обчислювальних навичок, патологічну ускладненість під час розв'язування математичних задач. Таке порушення називається дискалькулією.

При дискалькулії продуктивність з математики у дитини значно нижче рівня, очікуваного відповідно до його віку, загальною інтелектуальністю і рівнем знань з інших предметів.

Основні помилки при виконанні математичних завдань допускаються через невміння здійснювати самоконтроль, пояснювати свої дії, включати математичні терміни в мовне висловлювання. Такі особливості простежуються в більшій мірі у дітей, що мають мовні розлади.

С. А. Гончаренко у своїх наукових працях зазначає такі особливості сучасних дітей, таких як погіршення обробки навчальної інформації, зниження об'єму слухової пам'яті та орієнтуванням на графічний образ слова².

Л. М. Фрідманом доведено, що формування математичних умінь і навичок – тривалий процес, який не можна здійснювати стисло, протягом короткого часу. Труднощі у дітей з дискалькулією часто носять комплексний характер.

Труднощі в математиці і психоемоціональні проблеми часто супроводжують один одного. На думку науковців, математика може викликати тривогу, в тому числі наявність в ній структури «правильно / неправильно», яка є властивістю цього шкільного предмета. При дискалькулії є досить високий ризик розвитку ранніх психічних розладів, таких, наприклад, як страхи, відставання в соціальному розвитку або депресії. Це пояснюється специфічними нейропсихологічними, функціональними порушеннями, які формуються під впливом психосоціальних і сімейних чинників.

Водночас викликає стурбованість той факт, що діти з дискалькулією до виконання будь-якої діяльності відчувають внутрішню **невпевненість**, не звертаються за допомогою до дорослих. У контексті впровадження нових підходів до навчання сучасних дітей нейрофізіолог М. Безруких звертає увагу на те, що необхідно спонукати дітей відверто говорити про свою неспроможність у чомусь, не відкидати можливість звертатися по допомогу.

Проблеми розвитку дитини на початку шкільного навчання викликані цілим комплексом чинників. Це, передусім, стимулювання

² Гончаренко С. А. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства: монографія. Київ – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.

раннього розвитку дітей і, як наслідок, неадекватні вимоги до них із боку батьків – мовленнєві атаки. Як зазначає М. Безруких, емоцією, яка гарно ідентифікується дітьми, є емоція страху.

Страх – це психічний стан, що виникає на основі інстинкту самозбереження як реакція на дійсну або уявну небезпеку у вигляді важкого емоційного стану³.

У психології проблемі страхів присвячено чимало досліджень (Ю. Александровський, М. Безруких, Г. Бурменська, В. Гарбузов С. Єфимова, С. Журбенко, А. Захаров).

Страх позначається на розвитку дитини; вона стає менш контактною та більш агресивною, у неї порушується сон, відбувається емоційне гальмування, мислення втрачає свою гнучкість, стає скутим нескінченними небезпеками, передчуттями та сумнівами. Сприйняття втрачає свою цілісність та безпосередність. Зменшується пізнавальна активність, допитливість, цікавість.

Побоювання і тривогу об'єднує почуття неспокою. Воно виявляється в тому, що дитина губиться коли її щось питають, її голос тремтить, долоні стають вологими. Вона може бути надто рухлива, або навпаки, заверти.

Страх, який викликає математика – це занепокоєння, що виникає від думок про математику та виконання математичних завдань, характеризується фізіологічними і когнітивними симптомами (підвищенням серцебиття, спліннінням, появою нав'язливих негативних думок) й суттєво впливає на якість засвоєння академічних знань учнями (Khare K. S., Nigam S. K.). У більшості випадках термін «тривога» у різних авторів базується на визначенні Ч. Спілбергера (1972 р.) і використовується для опису неприємного за своїм забарвленням емоційного стану, що характеризується суб'єктивними відчуттями занепокоєння, похмурими передчуттями, активацією автономної нервової системи. Цей стан виникає в ситуації невизначеної небезпеки, загрози і містить в собі очікування негативної оцінки, негативного ставлення до себе або загрозу власній самоповазі. Акцентовано, що механізми продуктивного математичного мислення складні і різноманітні, варіюючи від компонентів оперативної пам'яті до розв'язання проблем з використанням когнітивних стратегій. Страх порушує усі механізми, насамперед – короткотермінову пам'ять, унеможливаючи або суттєво ускладнюючи виконання простих математичних операцій. Це відбувається за рахунок того, щоб замість зосередження на діяльності, дитина концентрується на тривожних думках про неї – страх про предмет страху.

³ Мутліна Л. Психолого-педагогічні дослідження страхів у молодшому шкільному віці. *Соціальна психологія*. 2004. № 5. С. 144–152.

Процес спостереження за учнями, які мали математичні страхи, показав нам, що такі учні виявляють пасивність у всіх видах діяльності. Ці діти не задають запитань, не виявляють допитливості, інтересу до предмета. Вони не звертаються із запитаннями пізнавального характеру до вчителя, у навчальному процесі ї необхідно постійно контролювати. Наявна висока тривожність, відсутнє прагнення змінити щось на краще (досягти кращого результату), емоційно скупі, здебільшого відмовляються брати активну участь у пізнавальному процесі.

Якщо поставлена учнем мета не реалізується, тобто очікуване досягнення не здійснюється, виникає почуття невдачі. Почуття невдачі викликає невпевненість.

Наголосимо, що почуття невпевненості, як і всі інші почуття, не виникає раптово, а проходить тривалий шлях формування. Це не означає, що воно розпочинається, так би мовити, з нуля. Як й інші психологічні утворення, почуття невпевненості надбудоване на біологічній основі. Річ у тому, що у дитини, яка раз за разом стикається з невдачами, може виникнути мотив уникання нерезультативності. Тож можна говорити про пряму залежність між почуттям невпевненості суб'єкта і його мотивацію на досягнення.

Тому, одним зі шляхів корекції мотиваційної сфери сучасних учнів є забезпечення досягнення ними успіху через заздалегідь **спроєктовану підтримку в здійсненні навчальних дій.**

Потрібно пам'ятати, що діти молодшого шкільного віку емоційно реагують на неуспіх і невдачі у своїй діяльності, можуть хворобливо ставитися до стилю відношення дорослого до себе, емоційно (іноді неадекватно) реагувати на зауваження і критику своєї діяльності, вимагати постійної позитивної оцінки і схвалення. Дитині, яка відчуває страх і невпевненість під час виконання математичних завдань дуже важливо дати повірити у свої сили. Потрібен максимум спокою, доброзичливості й уваги до неї. Її не можна прискорювати, не слід сварити; потрібно частіше знаходити можливості її заохочування.

Для профілактики дитячих страхів і невпевненості велику роль грають стосунки вчителя з класом. Найбільш корисними є довірливі емоційні стосунки, за яких догана, зауваження, нотації, моралізація зведені до мінімуму.

Учитель повинен бути терплячим; одним із головних його завдань є навчити дитину самостійно знаходити відповідь на поставлене запитання, при цьому не прискорюючи дитину. Навіть, якщо відповідь неправильна, не можна сварити учня, а потрібно похвалити його за спробу знайти розв'язок. Щоб прийти до правильної відповіді, вчитель повинен грамотно ставити додаткові запитання або тому самому учню,

який дав неправильну відповідь, або іншим дітям. При отриманні правильної відповіді – дітей необхідно похвалити: «Молодці! У результаті спільної праці ви знайшли правильну відповідь». Це стимулює ставлення дитячого колективу до навчальної діяльності, підвищує інтерес до предмету, перешкоджає проявам невпевненості у власних силах.

2. Модель психолого-педагогічної роботи з профілактики та корекції дитячих страхів і невпевненості в учнів з дискалькулією

Понад півстоліття тому відомий український педагог В. Сухомлинський акцентував увагу колег на необхідності створення у школі емоційно сприятливого для учнів середовища. «Дитина, яка відчуває серцем іншу людину, стає доброзичливою». Але і сьогодні ці роздуми видатного вчителя не втратили актуальності, адже саме педагоги мають створити такий мікроклімат на уроці, у якому дитина, здобуваючи знання, почувалася б психологічно комфортно, зберігала своє психосоціальне здоров'я.

Психосоціальне здоров'я – це стан душевного комфорту, що характеризується відсутністю негативних психічних проявів і забезпечує регуляцію емоцій та дій відповідно до умов навколишнього світу.

Психологічно безпечним можна вважати таке середовище, до якого позитивно ставиться більшість його учасників, де проявляються високі показники індексу задоволення взаємодією і захищеності від психологічного насильства.

Наведемо ознаки психологічно комфортного освітнього середовища.

- Орієнтація на збереження психіки дитини.
- Стійкий розвиток і нормальне функціонування дитини у взаємодії з середовищем (уміння захищатися від загроз і створювати психологічно безпечні стосунки).
- Збереження цілісності, адаптивності функціонування особистості, соціальних груп, шкільної системи.
- Можливості середовища та особистості запобігати психологічним загрозам, некомфортним ситуаціям, моральним та емоційним утискам і усувати їх.

Таким чином, середовище, яке захищає від проявів психологічного насильства, сприяє задоволенню потреб у довірчому спілкуванні, створюючи референтну значущість і забезпечуючи психічне здоров'я залучених у нього учасників.

Гарантування психологічної безпеки в освітньому середовищі забезпечується дотриманням низки **принципів**.

Розвивальна освіта, головна мета якої – не тільки навчання, а й розвиток особистості, фізичного, емоційного, інтелектуального, соціального та духовного складників її свідомості. В основі такого освітнього процесу лежить логіка гуманної взаємодії.

Психологічний захист кожного суб'єкта навчально-виховного процесу. Реалізується цей принцип засобами усунення психологічного насильства. Особистість має отримати позитивний емоційний ресурс, психологічну підтримку і гарантію реалізації права на безпечну взаємодію.

Соціально-психологічна вмілість – набір умінь, що дає особистості змогу компетентно обирати власний життєвий шлях, самостійно розв'язувати проблеми, аналізувати ситуацію і відповідно діяти, не утискаючи свободи й гідності інших людей, уникаючи будь-яких видів насильства.

Діагностику рівня психологічної безпеки освітнього середовища можна здійснити на основі таких показників:

- відсутність/наявність психологічного насильства у процесі взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу;
- референтна значущість освітнього середовища;
- задоволення/незадоволення довірчим спілкуванням та основними характеристиками процесу взаємодії всіх учасників освітнього простору;
- рівень розвитку системи психологічної допомоги в освітньому закладі.

Таким чином, головною умовою формування емоційно сприятливого для розвитку дитини середовища є відсутність психологічного насильства у процесі педагогічної взаємодії. І навпаки: його наявність призводить до отримання дитиною психологічних травм.

Діагностичні методика визначення рівня освітнього середовища

Для аналізу педагогічного процесу визначення психологічного мікроклімату, особливостей емоційної взаємодії в системі «учитель – учень», «учитель – клас» вважаємо за доцільне скористатися спеціальними діагностичними методиками. Розглянемо їх.

Методика «Кольорові щоденники»

Учням 4 класу роздають конверти з кольоровими квадратиками і пропонують у своїх шкільних щоденниках після кожного уроку математики клеїти (або малювати) у відповідній графі квадратик певного кольору. При цьому слід дотримуватися низки важливих умов:

- викликати у дітей бажання добровільно і об'єктивно заповнювати «кольорові щоденники» протягом певного проміжку часу (бажано щонайменше одного місяця);

- гарантувати учням (за їх бажанням) конфіденційність під час перевірки щоденників;
- переконати дітей бути відвертими і щирими в оцінках свого настрою після уроку.

Кольорова матриця

- Червоний – чудовий настрій, захоплення.
- Помаранчевий – радісний, добрий настрій.
- Жовтий – світлий, приємний настрій.
- Зелений – спокійний, урівноважений стан.
- Синій – смуток, відчуття незадоволення.
- Фіолетовий – тривога, напруження.
- Коричневий – глибоке пригнічення.

Такі кольорові «килимки» допоможуть педагогу проаналізувати психологічний стан, настрої дітей, той емоційний (позитивний чи негативний) слід, який залишається в їхній свідомості після взаємодії з учителем. Якщо у когось зі школярів переважає синій, фіолетовий чи коричневий колір, це має стати сигналом про необхідність глибокого аналізу стилю взаємодії педагога з дитиною, групою чи учнівським колективом. Слід визначити, чи не свідчить це про наявність ситуації емоційного тиску на дітей, що може викликати психологічне напруження і тривожність.

За необхідності бажано визначити засоби психокорекції відносин педагога з учнями, методи психологічної підтримки і педагогічної допомоги тим дітям, у яких переважають квадратики синьо-фіолетово-коричневого спектра.

Методика «Кліматична хмаринка уроку»

Цю методику діагностики психологічного мікроклімату можна по-різному застосовувати для оцінювання настрою учнів:

- після кожного уроку (експрес-діагностика)
- упродовж певного проміжку часу (тобто серії навчальних занять) вивести середню оцінку емоційного стану дітей.

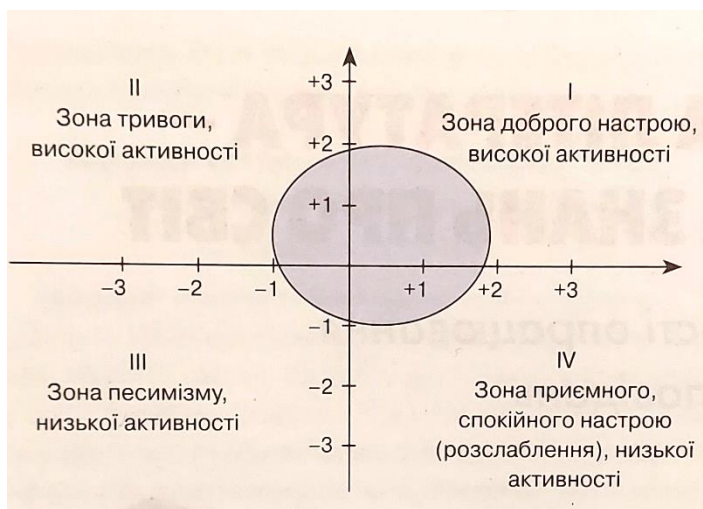
Методику доцільно використовувати у роботі з учнями 4 класу або залучивши до її проведення незалежних експертів (учителів, менеджерів освіти, психологів, соціальних педагогів).

Аби забезпечити успішне її застосування, бажано попередньо налаштувати учнів на об'єктивне оцінювання.

Кваліметричне оцінювання настрою (Н) здійснюють учні, а показник навчально-пізнавальної активності (А) дітей на уроці визначає педагог. Для цього використовують спеціальні шкали.

На координатну площину, де А – вертикальна вісь; наносять дві точки, а потім, з'єднавши їх, утворюють своєрідну «кліматичну хмаринку». Вона може перебувати в одній зоні або охоплювати кілька (див. рис.)

Проаналізувавши розміщення «кліматичної хмаринки», можна говорити про настрої і активність учнів. Та, відповідно, про стиль взаємодії педагога з дітьми, що домінує на уроці.

**Рис. «Кліматична хмаринка»
сприятливого психологічного клімату уроку**

Ключ до прочитання «кліматичної хмаринки».

Аналіз отриманих даних і розроблення на їх основі стратегії взаємодії педагога з учнями сприятимуть налагодженню доброзичливого мікроклімату в колективі та допоможуть запобігти випадкам психологічного насильства над особистістю дитини.

Врахування особливостей «кліматичних хмаринок» допоможе створити загальний позитивний емоційний фон освітнього середовища.

Застосовуючи у власній педагогічній практиці окремі прийоми створення у класі емоційно сприятливого середовища, я з часом поглиблювала та розширювала свій теоретичний і практичний досвід. Більш ґрунтовно опрацювала науково-методичні основи гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі.

Навчально-пізнавальна діяльність учня стимулюється не лише цікавим навчальним матеріалом, різноманітними методами його

викладання, а й характером стосунків, які сповідує педагог у процесі навчання. В атмосфері доброзичливості, любові, довіри, співпереживання, поваги учень з інтересом і легко сприймає навчально-пізнавальні завдання. Вихідними педагогічними позиціями, які передують встановленню гуманних стосунків між учнем і вчителем, Ш. О. Амонашвілі вважає:

1. Управління навчанням і всім шкільним життям дітей з позиції їхніх інтересів. Здійснити це можливо за допомогою методичних прийомів, які ставлять учня у ситуацію вільного вибору і самостійного прийняття рішень.

2. Постійно вірити у можливості і перспективи кожної дитини. Слід оптимістично ставитися до навчальних успіхів і поразок кожного учня.

3. Співробітничати зі школярами у процесі навчання. Співробітництво з учнями – це об'єднання інтересів і зусиль вчителя та учня у вирішенні пізнавальних завдань. Учень при цьому є самостійно і вільно діючою особистістю.

4. Бути етичним і тактовним до учнів, поважати і підтримувати їхню гідність. Діти мають почуватися творцями процесу навчання. Для цього слід будувати стосунки з учнями на основі взаємодовіри, піднімати авторитет кожного з них серед товаришів і в сім'ї. Постійно формувати і виховувати взаємоповагу у дитячому колективі, навчати етиці спілкування. Виказувати живий інтерес до захоплень, інтересів і справ кожного учня.

Велике значення в корекційній роботі з учнями початкових класів відіграє форма оцінювання дітей. Ш. О. Амонашвілі розробив і ввів у практику навчання систему змістовних оцінок. Змістова оцінка передбачає: доброзичливе ставлення до учнів; позитивну оцінку зусиль учня, спрямованих на розв'язання задачі; конкретний аналіз труднощів, із якими зіткнувся учень, і помилок, яких він припустився; конкретні вказівки на те, як можна покращити досягнений результат. Загальний зміст оціночного судження повинен бути приблизно таким: «Ти діяв чи міркував дуже добре, але поки що в тебе не все виходило правильно. Наступного разу ти зможеш виконати завдання ще краще, ніж виконав зараз». Далі конкретно треба вказати, як можна ліквідувати помилки.

Отже, введення в педагогічну практику окремих прийомів гуманної педагогіки, здійснило перебудову процесу навчання. В атмосфері доброзичливості, любові, довіри, співпереживання, поваги учні з інтересом і легко сприймають навчально-пізнавальні завдання, що унеможливило прояв страхів та невпевненості у дітей.

Вчителю початкових класів, корекційному педагогу під час навчального процесу необхідно враховувати **особливості розвитку сучасних дітей у навчальному процесі**

Відомо, що основною рисою сучасних дітей є кліповість мислення, отже вони погано сприймають одну картинку, з якою треба працювати тривалий час. Можна запропонувати, наприклад, серію предметних малюнків, а ще краще – частіше змінювати види активності на уроці. Наприклад, під час вивчення в 1-му класі теми «Форма предметів. Геометричні фігури» спочатку можна організувати роботу з роздавальним дидактичним матеріалом: діти виконують практичні вправи – із набору запропонованих фігур вибирають трикутники; потім – сині трикутники; далі – сині круги (завдання рівня розпізнавання). Після цього працювати з навчальним посібником, у завданні якого треба зіставити форми зображених предметів із геометричними фігурами (завдання рівня розуміння). Далі – об'єднати учнів у групи й запропонувати розташуватися так, щоб утворився чотирикутник, трикутник, овал тощо (завдання рівня розуміння). Потім виконати вправу в навчальному посібнику: намалювати стільки паличок, скільки круглих предметів на малюнку (завдання рівня застосування) тощо. На уроці математики не варто використовувати багато репродуктивних завдань, адже учням буде нецікаво. Набагато продуктивнішими є пошукові завдання, які залучають до творчого мислення навіть першокласників (поміркуй, чому...), «здогадайся, який секрет...» та інше.

У сучасних дітей **спостерігається рефлекс свободи** – вони самі вибудовують систему поведінки, що спостерігається в наймолодшому віці. Для того щоб створити ситуацію вільного вибору в рамках спланованого уроку, потрібно пропонувати завдання однієї змістової сутності, але у різних форматах.

Приміром, під час вивчення в 1-му класі просторових відношень можна запропонувати учням кілька варіантів однакових завдань (вказати, які об'єкти розташовані ліворуч, а які – праворуч, але порізнному ілюстрованих). Кожен учень може обрати завдання. Під час закріплення табличних випадків додавання і віднімання чисел у межах 10 учні можуть виконувати традиційні завдання («Знайди значення виразів»), а також незвичні: зафарбувати частини картинки з написаними виразами, що мають певне значення; утворити пари між виразами й числами, які є їхніми значеннями (тестова форма); скласти завдання для однокласників. Оригінальним буде завдання такого плану: на пластикових ложках маркером написати по одному виразу на кожній і запропонувати зібрати в стаканчик ложки, де результат – певне число.

Таким чином, учні в момент самостійного вибору завдань відчують свою значущість, що загалом позитивно вплине на їх самоствердження.

Отже, урахування особливостей розвитку сучасних дітей у навчальному процесі дасть змогу вибудувати систему відносин на основі довіри і розуміння. А це, в свою чергу, допоможе попередити прояв дитячих страхів і невпевненості як психологічних факторів дискалькулії.

ВИСНОВКИ

Про необхідність формування обчислювальних умінь і навичок, які мають бути безпосередньо застосовані в різних видах практичної діяльності учнів, зазначено в роботах М. Козак, М. Богдановича, М. Бантової, О. Корчевської, С. Скворцової та ін.

Проблему вікових особливостей пізнавальних процесів учнів початкових класів, їх урахування і розвиток на уроках математики в своїх дослідженнях розглядали такі автори – С. Скворцова, О. Яковлева, Н. Тализіна та інші.

Дискалькулія – (лат. dis – відхилення, calculia – рахунок) – порушення, що виражається в нездатності людини рахувати, розв'язувати математичні задачі; патологічна ускладненість при виконанні обчислювальних операцій. Найчастіше цей стан проявляється в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Науковці стверджують, що недоліки формування математичних умінь і навичок пов'язані з нейрофізіологічними особливостями сучасних учнів. Страх та невпевненість учнів є психологічними факторами дискалькулії. Страх, який викликає математика – це занепокоєння, що виникає від думок про математику та виконання математичних завдань, характеризується фізіологічними і когнітивними симптомами (підвищенням серцебиття, спітнінням, появою нав'язливих негативних думок) й суттєво впливає на якість засвоєння академічних знань учнями. Учні з дискалькулією до виконання будь-якої діяльності відчують внутрішню **невпевненість**, не звертаються за допомогою до дорослих.

З метою подолання страхів і невпевненості в учнів з дискалькулією нами була побудована модель психолого-педагогічної роботи, яка мала такі складові: емоційно сприятливе навчальне середовище, гуманізація навчального процесу, урахування особливостей розвитку сучасних дітей у навчальному процесі.

Головною умовою формування емоційно сприятливого для розвитку дитини середовища стала відсутність психологічного насильства у процесі педагогічної взаємодії.

Для аналізу педагогічного процесу, визначення психологічного мікроклімату, особливостей емоційної взаємодії в системі «Учитель – учень», «учитель – клас» ми користувалися спеціальними діагностичними методиками – «Кольорові щоденники» та «Кліматичні

хмаринки». Введення в педагогічну практику окремих прийомів гуманної педагогіки, здійснило перебудову процесу навчання. В атмосфері доброзичливості, любові, довіри, співпереживання, поваги учні з інтересом і легко сприймали навчально-пізнавальні завдання.

Урахування особливостей розвитку сучасних дітей у навчальному процесі надало змогу вибудувати систему відносин на основі довіри і розуміння.

Отже, запропонована модель психолого-педагогічної роботи стала необхідною передумовою успішного засвоєння математичних знань та, відповідно, корекції психічних процесів молодших учнів.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається актуальна проблема подолання страхів та невпевненості у собі молодших школярів як психологічного чинника дискалькулії. Проаналізовано і представлено теоретичний аспект зазначеної проблеми. Автором доводиться, що дитячі страхи та невпевненість позбавляє дитину психологічного комфорту та є основною причиною хронічної неуспішності в математичній галузі. В роботі наголошується, з метою подолання страхів та невпевненості в учнів з дискалькулією, слід створити емоційно сприятливе освітнє середовище з гуманними відносинами та використанням системи завдань, що забезпечує досягнення успіху кожною дитиною. Представлена модель психолого-педагогічної роботи з метою створення умов для всебічного розвитку кожного учня в умовах інклюзивного ЗНЗ.

Література

1. Амонашвілі Ш. О. Без серця, що зрозуміємо? Харків: Подільський культурно-просвітницький центр ім. М. К. Реріха, 2002. С. 11–24.
2. Державний стандарт початкової освіти в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. Київ : ТД «ОСВІТА-ЦЕНТР плюс», 2018. 240 с
3. Гончаренко С. А. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства: монографія. Київ – Кіровоград : Імекс – ЛТД, 2014. 228 с.
4. Зонова О. І. Сутність феномену страху особистості в історичному екскурсі філософії та психології. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2007. Т. 7. Вип. 10 С. 122–130.
5. Ілляшенко Т. Як допомогти дітям з труднощами в навчанні. *Початкова школа* (науково-методичний журнал). 2004. № 5. С. 5–8.
6. Король А. Я. Формування практичних умінь і навичок на уроках математики. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 2000. 136 с.

7. Кондратенко Л. Психологія первинної шкільної неуспішності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 488 с.
8. Khare K. C., Nigam S. K. A study of electroencephalogram in mediators. *Indian Journal of Physiology and Pharmacology*. 2000. Т. 44. № 2. С. 173–178, 54.
9. Klein K., Boals A. Expressive writing can increase working memory capacity. *Journal of experimental psychology: General*. 2001. Т. 130. № 3. С. 520.
10. Матвієнко О. В. Психічне здоров'я та способи його збереження : семінар-практикум для вчителів. Харків : Видавництво «Основа», 2012. № 11. С. 28–33.
11. Мутліна Л. Психолого-педагогічні дослідження страхів у молодшому шкільному віці. *Соціальна психологія*. 2004. № 5. С. 144–152.
12. Навчальні програми. Початкова школа: методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу. Харків : «Ранок», 2016.
13. Онопрієнко О. В. Формування змісту навчання математики в початковій школі на засадах компетентнісного підходу. Київ : *Педагогічна думка*. 2011 Вип. 11.
14. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підруч. для вищ. навч. закл. Київ : Грамота. 2012. 504 с.
15. Семенова О. О. Психолого – педагогічний супровід молодших школярів на етапі переходу в основну школу. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 2 (42). С. 181–187.
16. Скворцова С. О. Нова українська школа: методика навчання математики у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах інтегративного і компетентнісного підходів : навч.-метод. посіб. Харків : Вид-во «Ранок». 2019. 352 с.
17. Скворцова С. О. Методика навчання математики в 1 класі. Одеса : Фенікс. 2011. 240 с.
18. Сухомлинський В. А. Серце віддаю дітям. Київ : Рад. шк. 1974. С. 15–75.

Information about the author:

Svyrydenko Hanna Vasylivna,

Postgraduate Student at the Faculty of special education,
Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University;
Assistant at the Department of Primary and Special Education,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Scientific Town, 59 str., Zaporozhzhia, Zaporozhzhia region,
69000, Ukraine